
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 35.07:347,9

І. О. Аршава

кандидат наук з державного управління, приватний нотаріус, доцент
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ НОТАРІУСА В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

У статті проаналізовано особливості професіоналізації нотаріальної діяльності в контексті становлення правової держави. Виокремлено основні структурні складові професійної антиципаційної спроможності нотаріуса.

Ключові слова: *нотаріальна діяльність, інститут нотаріату, антиципація, психологічна структура діяльності.*

У сучасних умовах трансформації системи правоохорони та правозабезпечення в Україні вдосконалення нотаріальної діяльності – важливий елемент правової реформи, а сам інститут нотаріату забезпечує реалізацію державної політики щодо гарантування дотримання прав і свобод громадян. Так само нотаріальна діяльність, нотаріальні послуги є важливою складовою механізму становлення й розвитку соціальної, правової держави. Актуальність аналізу професійної діяльності нотаріуса зумовлена прагненням України з перших років незалежності рухатися шляхом побудови правової держави та створити якісно нове суспільство, в якому мають бути пріоритетними загальнолюдські цінності. Ключовими етапами, які, безумовно, сприяли визнанню України іншими державами світу, стали прийняття Конституції України, вступ України до Ради Європи, проведення адміністративної реформи та підготовка до проведення адміністративно-територіальної реформи. При цьому держава та її інституції продовжують наполегливо шукати шлях забезпечення неухильного дотримання прав людини й верховенства права.

Сучасний етап проведення в Україні правової реформи визначив необхідність переосмислення ролі та місця нотаріату в правовій системі України як ефективного засобу досудового захисту прав людини та місця в ній інституту приватної нотаріальної діяльності, що ґрунтується на принципах латинського (вільного) нотаріату. Професійна діяльність нотаріусів покликана створювати належні умови для ефективної реалізації норм права фізичними та юридичними особами, захисту їх законних інтересів шляхом надання правочинам публічної довіри та посилення доказової сили документів, запобігаючи суперечкам між сторонами цивільних правовідносин, захищаючи права осіб від можливих порушень у майбутньому, забезпечуючи між ними стабільні й

передбачувані відносини. Такий яскраво виражений превентивний характер функціонування й розвитку нотаріату вказує на особливо вагомую роль процесів антиципації як на індивідуальному рівні в структурі професійної діяльності кожного окремого нотаріуса, так і на соціальному, коли йдеться про місію інституту нотаріату як певної підсистеми в системі суспільства в цілому. У контексті цього дослідження ми розглядаємо антиципацію як здатність передбачати появу результатів дій до того, як вони будуть реально здійснені або сприйняті ("випережальне відображення"), готовність до наступних подій на підґрунті життєвого досвіду [2; 3; 7; 8]. При цьому антиципацію на сучасному етапі розвитку психології слід розуміти як двоєдиний процес випереджального відображення (прогнозування й упередження) і творення майбутнього (проекування (цілепокладання й планування) та опрідметнення). Тому осягнення феномена функціонування й розвитку професійної антиципації нотаріусів доцільно розпочинати з аналізу його передісторії виникнення, культурно-історичного становлення, відтак, переходити до вивчення наявних форм проявів антиципування в сучасному інституті нотаріату та нотаріальній діяльності в Україні [2].

Мета статті – дослідження особливостей антиципаційної спроможності нотаріуса як виду професіоналізації в контексті становлення правової держави.

Нотаріат, як і всі явища у світі, існує й розвивається як система. Зі зростанням складності соціальних систем зростає й обсяг задокументованої трансакції між членами суспільства, які ледь знають або зовсім не знають одне одного, а також документів, що засвідчують факти та обставини, істинність яких не можна перевірити безпосередньо, як це було в суспільствах невеликого масштабу. За таких умов виникає потреба в особливих соціальних інституціях, які б надавали документам доказової сили та правочинності з метою упер-

дження соціальних конфліктів, а отже, і виконання місії превентивного правосуддя. Нотаріальна діяльність як суспільно значуща діяльність поряд із багатьма іншими видами не може перебувати поза контролем з боку держави. Ці та інші аспекти викликають потребу загального адміністрування нотаріальної діяльності, що є особливим видом нотаріально-адміністративних правовідносин у межах загального розуміння адміністративних відносин.

Вони охоплюють правові аспекти відносин у структурі нотаріату, державний вплив на систему нотаріату, трансформацію системи нотаріату, адміністрування в системі нотаріату, гармонізацію європейського та національного законодавства у сфері нотаріальної діяльності.

Зважаючи на особливості професійної діяльності нотаріуса в соціальному середовищі, варто наголосити, що нотаріальне опосередкування суспільних відносин має вже третій порядок опосередкування в контексті становлення вищих психічних і соціальних функцій. При цьому сам інститут нотаріату в соціальних відносинах має характер антиципаційного феномена – у сенсі випереджального відображення та просторово-часового упередження майбутнього в прийнятті рішень, діях і настановах у контексті правового поля соціуму з метою прогнозування й упередження конфліктів і юридичних колізій. За таких умов нотаріус змушений навіть передбачати тенденції в правотворчості, які можуть вплинути в майбутньому на інтереси клієнта. Крім того, антиципаційні функції нотаріату повинні торкатися й творення майбутнього проектування (цілепокладання й планування) та опредметнення, створюючи тим самим систему стабільних соціальних відносин [2].

Високий рівень антиципаційної спроможності у сфері своєї професійної діяльності є одним із найважливіших складових професіоналізму будь-якого фахівця й нотаріуса зокрема [2–4]. І все ж серед великого розмаїття професій є такі, де розвій антиципаційних функцій особливо актуальний. Саме тому аналіз професійної антиципації нотаріуса доцільно розпочати з виокремлення сутності такої діяльності, яку визначає правова система сучасної України. Згідно із чинним законодавством, сутність та функціональне призначення нотаріальної діяльності полягає в захисті прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб шляхом фіксації й посвідчення їх безспірності, надання суб'єктивним правам публічної сили та офіційного визнання від імені держави. При цьому в контексті правової системи держави нотаріат виконує місію превентивного правосуддя, яка полягає в здійсненні діяльності, що створює основу для вирішення питань без їх судового розгляду, тобто шляхом оформлення правового документа від імені держави, надаючи йому юридичної сили, юридично рівнозначної судовому документу.

Нотаріальна діяльність сприяє захисту прав громадян і юридичних осіб і на стадії судового розгляду, коли звернення до правосуддя уникнути не вдається. При цьому дії нотаріуса спрямовані на сприяння повному та всебічному дослідженню обставин справи, на оптимізацію процесу доказуван-

ня, полегшення й спрощення діяльності правосуддя. Сприяючи справі розв'язання правових конфліктів, нотаріуси, з одного боку, забезпечують докази, необхідні в разі виникнення справи в судах або адміністративних органах, а з іншого – створюють передумови для видачі судом судового наказу та забезпечують формування несуперечливої й повної доказової бази для вирішення справи (через офіційний характер нотаріальних актів і участь у справі як свідків і третіх осіб). Проте це зовсім не означає, що такі модули часу, як минуле та теперішнє, не відіграють важливої ролі. Зауважимо, що здатність особистості до професійної нотаріальної діяльності можна аналізувати з різних поглядів, отримуючи щоразу нову її структурну модель.

Варто виокремити три різновиди здатностей у структурі загальної професійної здатності до нотаріальної діяльності, які зорієнтовують на роботу з кожним зі згаданих вище часових модулів: здатність до професійної ретроспекції, професійної презенсспекції та професійної антиципації. У такому форматі особливо продуктивним, на наш погляд, видається виокремлення структури нотаріальної діяльності крізь призму поняття “нотаріальна дія”, оскільки для нотаріальної практики вже давно виокремлюють перелік типових нотаріальних дій.

Нотаріальна дія – це окрема дія нотаріуса або іншої повноважної особи, яку визначають окремим змістом. Вона є складовою вищого рівня, який описують поняттями нотаріального провадження. Нотаріальне провадження – це сукупність послідовно вчинюваних нотаріусом дій, що мають юридичне значення, з метою надання їм юридичної вірогідності (достовірності). Третім ієрархічним рівнем організації нотаріальної діяльності є нотаріальний процес, який структурують як сукупність вчинюваних нотаріальних проваджень або нотаріальних дій, якщо за однією заявою вчиняють одне провадження, та нотаріальних правовідносин, які виникають під час його вчинення. При цьому нотаріальне право окреслює коло нотаріальних дій, серед яких виділяють чотири групи: засвідчення безспірного права; засвідчення істинності фактів; надання документам юридичної сили; засвідчення доказовості правочину. Щодо конкретного переліку нотаріальних дій, то він чітко окреслений у Законі “Про нотаріат” [4], нормативних документах Міністерства юстиції України.

За цього підходу варто наголосити на такому вимірі антиципації нотаріальної дії, як її планування, і виділити цільове та антиципаційне антиципування, а також прогнозування майбутньої ситуації, в якій запланована нотаріальна дія буде розгортатися, та можливих прямих, побічних і віддалених наслідків [1]. Оперуючи поняттям “нотаріальна дія”, можна виокремити такі рівні професійної антиципації нотаріуса:

- Субнотаріально дійовий рівень антиципації;
- рівень одиничних нотаріальних дій або нотаріально дійовий рівень професійного антиципування нотаріуса;

- рівень нотаріальної діяльності як системи нотаріальних дій нотаріуса впродовж його майбутньої професійної кар'єри;
- рівень життєдіяльності нотаріуса в цілому з інтеграцією професійного шляху в його життєвий шлях як особистості;
- рівень функціонування й розвитку нотаріату як складової правової системи та соціального інституту суспільства.

Однак, беручи за основу виокремлення рівнів поняття “нотаріальна дія” та “нотаріальна діяльність”, усталених у контексті нотаріального права, слід їх співвідносити з поняттям “дія” та “діяльність” у психології. Під дією, згідно з теорією діяльності, розуміють відрізок людської активності, підпорядкований одній і тій самій свідомій меті, яка може або безпосередньо вдовольняти певну потребу суб'єкта (і тоді така дія набирає форми діяльності), або ж бути проміжним етапом реалізації потреби. Сама дія, у свою чергу, може бути складною в тому сенсі, що вона включає в себе дії меншого масштабу, мету яких підпорядковують меті цієї дії, й елементарні дії, які вже в подальшому не містять підпорядкованих дій як поведінкових одиниць, націлених на усвідомлену мету [5].

Вважаємо правомірним з позицій аналізу професіоналізації діяльності нотаріусу постановку питання про розмежування поняття “нотаріальна дія” й “дія нотаріуса”, надаючи останньому ширшого змісту, ніж першому. Адже, говорячи про субнотаріально дійовий рівень професійної антиципації нотаріуса, ми будемо мати на увазі функціонування антиципації в структурі саме нотаріальної дії, а не просто дії нотаріуса. Професійні дії нотаріуса в структурі реалізації нотаріальної дії можуть бути дуже різноманітними й торкатися як перцептивної, так і інтелектуальної активності, спрямованої на вивчення, редагування або створення документа, стосовно якого в подальшому буде прийматися рішення щодо можливості його нотаріального посвідчення, так і комунікації з клієнтом та іншими особами, задіяними в контексті цієї нотаріальної дії. Дії нотаріуса в контексті нотаріальної дії можуть бути спрямовані на упорядкування свого робочого місця, організацію робочого часу тощо. У структурі кожної із зазначених дій також функціонує антиципація, яка цілком може бути предметом спеціального психологічного дослідження, наприклад, комунікативна, перцептивна та мисленнєва антиципація нотаріуса, які є субнотаріально дійовими різновидами антиципування [4].

Нотаріально дійовий рівень професійної антиципації торкається моделювання прямих і побічних, близьких і віддалених наслідків здійснення задуманої нотаріальної дії. Адже від того, наскільки правильно будуть продумані й відображені нотаріусом різноманітні ситуації майбутніх життєвих подій, залежатиме наявність або відсутність проблем в учасників угоди. Від того, наскільки нотаріус професійно, ретельно, доброзичливо, старанно попрацює над створенням документа, буде залежати розвиток подій.

Нотаріально-діяльнісний рівень професійної антиципації нотаріуса спрямований на професійну діяльність у цілому, вибір місця

розташування нотаріальної контори, встановлення стабільного кола клієнтів, на роботу над своїм професійним іміджем серед громадян і колег тощо. При цьому нотаріальну діяльність можна розглядати як особливу діяльність у психологічному сенсі, якщо вона сама по собі стає специфічною потребою для нотаріуса, який сумлінно ставиться до роботи й самореалізовується в ній. При з'ясуванні складових удосконалення професійної нотаріальної діяльності як напряму вдосконалення державного управління розвитком нотаріату варто визначити такі напрями:

1) психологічні аспекти професійної діяльності нотаріуса: встановлення та розвиток психологічного контакту під час спілкування; мислення, інтуїція та уява у процесі вирішення завдань, що стоять перед нотаріусом; усна мова, емоції та почуття у практиці нотаріуса;

2) деонтологічні та етичні основи нотаріальної практики: поняття професійної й правової культури нотаріуса; поняття та структурна характеристика моралі нотаріуса; моральні принципи та їх відображення в нотаріальній практиці; етична культура нотаріуса; професійна етика нотаріуса;

3) нотаріальний процес, його зміст і стадії: джерела й принципи нотаріального процесу; поняття та загальна характеристика нотаріальної діяльності, її принципи й завдання; професіоналізм і компетентність нотаріуса при здійсненні нотаріальної діяльності; незалежність нотаріальної діяльності;

4) нотаріальна діяльність і правова практика: процедури, умови, прийоми та засоби здійснення нотаріальної діяльності, консультування з правових питань; інформованість нотаріальної діяльності; координація та взаємодія в ході здійснення нотаріальної діяльності;

5) забезпечення прав, свобод та інтересів інших суб'єктів нотаріальної діяльності: права, повноваження й обов'язки нотаріуса; нотаріальна таємниця; обмеження щодо вчинення нотаріальних дій; порядок оскарження нотаріальних дій або відмови в їх вчиненні; зупинення й припинення нотаріальної діяльності;

6) відповідальність нотаріусів;

7) організаційно-правові аспекти нотаріальної діяльності: організація роботи нотаріусів; реєстрація приватної нотаріальної діяльності; правові засади організації робочого місця нотаріуса; порядок заміщення приватного нотаріуса; порядок страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса [4].

Якщо ж професійна діяльність як така для нотаріуса не є потребою, а слугує лише засобом для задоволення інших потреб, то діяльністю вона є лише в широкому розумінні. Проблему особистісного смислу своєї професійної діяльності кожен нотаріус вирішує залежно від того, як свій професійний шлях він вписує в загальний контекст власного життєвого шляху як суб'єкт життєтворчої активності. Зазначений рівень можна назвати життєтворчим рівнем професійної антиципації нотаріуса. При цьому індивідуальна життєтворчість і професійна діяльність особистості тісно пов'язані з суспільним контекстом, який є динамічним. Більше того, антиципувати тенденції розвитку суспільства, а особливо його правової системи, нотаріусу потрібно не лише у власних ін-

тересах, але й виходячи з інтересів клієнтів, прогнозуючи, які наслідки може мати цей правочин на тлі змінених суспільних умов. Отже, нотаріус має бути також і своєрідним футурологом, який не тільки передбачає, але й певною мірою бере участь у творенні майбуття не лише для свого клієнта, але й для суспільства та держави [1].

Як бачимо, професійна антиципація як складова процесу професійної діяльності нотаріуса є досить складним і багатоаспектним явищем, яке потребує поглибленого аналізу з визначення глибинної природи цього феномена. Нотаріат як правовий інститут розвинутого суспільства опікується забезпеченням захисту та охорони власності, прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, сприяє зміцненню законності та правопорядку, запобіганню правопорушень, виступаючи в правовій системі держави як орган безспірної цивільної юрисдикції та превентивного правосуддя, що має сприяти виконанню завдань правосуддя, запобігаючи виникненню судових спорів шляхом запобігання порушенням цивільних прав і інтересів, забезпечення їх належної реалізації. При цьому превентивна місія нотаріальної діяльності стає ще більш затребуваною в умовах прискорення соціальних трансформацій суспільства, які зумовлюють істотні зміни в суспільних відносинах, що документують, і правочинність та доказовість яким надають нотаріуси. За таких умов набуває значення й зростання превентивності управління функціонуванням і розвитком нотаріату й з боку держави.

Висновки. Таким чином, професіоналізацію діяльності нотаріуса визначають як цілісний безперервний процес становлення нотаріуса як професіонала й характеризують, наперед, такими поняттями, як професійна придатність і готовність до праці, що є головною умовою високої професійної здатності до виконання обов'язків, досягнення високої ефективності діяльності. В основу професіоналізації має бути покладено професійну антиципацію, що уможливорює становлення но-

таріуса як професіонала у сфері забезпечення прав громадян у системі правовідносин.

Список використаної літератури

1. Аршава І. Ф. Юридична психологія : підручник / І. Ф. Аршава, О. Г. Рєпіна, І. О. Аршава. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2008. – 184 с.
2. Аршава І. О. Психологічна структура професійної антиципації нотаріуса / І. О. Аршава // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка, Ін-ту психол. ім. Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2012. – Вип. 18. – С. 14–23.
3. Аршава І. О. Соціально-психологічні та політико-правові засади державного управління нотаріальною діяльністю : монографія / І. О. Аршава, В. В. Баштанник. – Дніпропетровськ : Інновація, 2014. – 318 с.
4. Котик Е. Психологическая культура нотариуса: проблемы формирования / Е. Котик // МЕН. – 2003. – № 6 (32). – С. 65–68.
5. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – С. 383.
6. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность : учеб. пособ. / А. Н. Леонтьев. – Москва : Академия, 2004. – 346 с.
7. Ломов Б. Ф. Антиципация в структуре деятельности / Б. Ф. Ломов, В. Н. Сурков. – Москва : Наука, 1980. – 279 с.
8. Юридическая психология : терминологический словарь / сост. А. М. Бандурка, В. С. Венедиктов, А. В. Тимченко, В. Е. Христенко, В. Б. Калиновский / под ред. А. М. Бандурки. – Харьков : Тимченко, 2005. – 432 с.
9. Фурса С. Я. Теоретична модель нотаріального процесу / С. Я. Фурса // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2001. – № 1. – С. 87–93.

Стаття надійшла до редакції 09.06.2015.

Аршава И. А. Профессионализация деятельности нотариуса в Украине в контексте становления правового государства

В статье проанализированы особенности профессионализации нотариальной деятельности в контексте становления правового государства. Выделены основные структурные составляющие профессиональной антиципационной способности нотариуса.

Ключевые слова: нотариальная деятельность, институт нотариата, антиципация, психологическая структура деятельности.

Arshava I. Professionalization of Notary Activity in Ukraine in the Context of the Establishment of the Rule of Law

The article analyzes the characteristics of professionalization in the notary's activities in the context of the establishment of the rule of law. The role anticipation component in the structure of the professional activities of a notary. Obtained professional anticipation flow levels in the notary's activities in terms of "notarial act". It relates the concept of "notarial act" and "notarial activities" with the concepts of "action" and "activity" adopted in psychology. The structure of the process of improvement of notarial activities as a method of improving governance notary.

Professionalization of the notary is defined as a single continuous process of becoming a notary as a professional and is characterized primarily by concepts such as professional skills and willingness to work, serves as the main condition of high professional ability to perform duties, achieving high performance. At the heart of professionalization should be mandated professional anticipation, enabling the formation of a notary as a professional in the field of civil rights in the legal system.

Key words: institute of notaries, notarial activity, anticipation, psychological structure of activity.